

ULOGA POLJOPRIVREDNE SAVJETODAVNE SLUŽBE U RURALNOM RAZVOJU VUKOVARSKO-SRIJEMSKJE ŽUPANIJE

THE ROLE OF AGRICULTURAL EXTENSION IN RURAL DEVELOPMENT OF VUKOVARSKA-SRIJEMSKA COUNTY

Đurđica Žutinić i M. Dekanić

SAŽETAK

U radu autori razmatraju ulogu poljoprivredne savjetodavne službe u ruralnom razvoju, na primjeru Vukovarsko-srijemske županije (VSŽ). Cilj istraživanja bio je opisati aktivnosti područnog Odjela poljoprivredne savjetodavne službe u Županiji, te ustanoviti mišljenja poljoprivrednih savjetnika o održivom ruralnom razvoju i viđenje poljoprivredne službe u budućnosti. Analiza počiva na na godišnjim izvještajima o radu savjetnika za razdoblje 2006.- 2009. godine i podacima prikupljenih anketom. U anketi je sudjelovalo 14 savjetnika područnog Odjela, a provedena je putem telefona. Obrada podataka obavljena je standardnim statističkim tehnikama.

Istraživanje je pokazalo da poljoprivredni savjetnici područnog Odjela VSŽ provode približno dvije trećine godišnjeg radnog vremena, u davanju stručnih savjeta i informacija namijenjenih poljoprivrednicima. U promatranom razdoblju povećao se udio radnog vremena savjetnika za obavljanje administrativnih poslova, poglavito vezanih za provedbu mjera agrarne politike, resornog ministarstva i lokalne samouprave. U savjetodavnom radu većina savjetnika koristi kombinaciju više savjetodavnih metoda, i u prosjeku tjedno obišu od 11- 20 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. Anketa je pokazala da većina savjetnika u potpunosti ne razumije koncept održivog ruralnog razvoja. Također, mali značaj pridaju poljoprivrednoj službi kao razvojnom akteru, u poticanju ruralnog razvoja Županije. Ipak svoju ulogu u budućnosti vide u pružanju savjetodavnih usluga i informacija namijenjenih i ostalim skupinama ruralnog stanovništva.

Ključne riječi: poljoprivredno savjetodavstvo, stručni savjeti, poljoprivrednici, održivi ruralni razvoj, Vukovarsko-srijemska županija.

ABSTRACT

In this paper the authors analyze a role of agricultural extension services in rural development of Vukovarsko-srijemska County. The aim of the study was to describe the activities of the county Department of Croatian Agricultural Extension Services (CAES) and research agricultural advisors opinion about the concept of sustainable rural development and how they see position of the extension service in the future.

The analysis is based on annual reports of CAES for the period of 2006 – 2009, and data collected by survey. The survey included 14 respondents and was conducted by telephone. Data analysis was performed by standard statistical methods.

The research shows that advisors spend approximately two thirds of annual working time, giving professional advices to farmers. In the same time, the administrative works for farmers, agricultural ministry and local government are increased. The majority of advisors used a combination of several extension methods, and visited 11-20 family farms per week. The survey found that most advisors do not fully understand the concept of sustainable rural development. They attached to Agricultural Extension Services (AES) small importance as a development's actors, in promotion rural development in County. However, they see the future AES role in giving advices and informations to all rural households.

Key words: agricultural extension, expert advices, farmers, sustainable rural development, Vukovarsko-srijemska county

UVOD

Poljoprivredno savjetodavstvo ima dugu povijest, temeljenu na obrazovanju odraslih, komunikacijskim znanostima, ruralnom i internacionalnom razvoju i uskoj povezanosti sa poljoprivrednim istraživanjima i praksom (Karbasioun i sur. 2007)

U znanstvenoj i stručnoj literaturi poljoprivredno savjetodavstvo tradicionalno se određivalo kao sustav ili usluge, koji/e koristeći rezultate znanstvenih i stručnih istraživanja, prenose poljoprivrednicima informacije i tehnološka znanja s ciljem povećanja poljoprivredne proizvodnje, dohotka i

poboljšanja njihovog životnog standarda (Moris, 1991; Swanson i sur. 1997; Purcell and Anderson 1997). U suvremenim uvjetima poljoprivredno savjetodavstvo, zbog izloženosti poljoprivrede sve većoj konkurenciji na međunarodnim tržištima i potrebe za globalnim usklađivanjem u standardima kvalitete i sigurnosti proizvoda sa što manjim posljedicama na prirodni okoliš, ali i zbog diverzifikacije ruralnog gospodarstva i održivog razvoja ruralnih zajednica, širi opseg svojih funkcija, ciljane skupine i uvodi nove pristupe u savjetodavnom radu. U novijoj literaturi 'poljoprivredno savjetodavstvo' se determinira kao sustav koji "ima svoju primjenu među ruralnim stanovništvom na dobrovoljnoj osnovi i čija je funkcija: (a) prijenos tehnologija u više smjerova za preustroj i razvoj održive poljoprivredne proizvodnje; (b) prijenos upravljačkih vještina za mobilizaciju i organiziranje poljoprivrednih, ruralnih skupina i zajednica; i (c) izgradnja' i jačanje sposobnosti lokalnih ljudskih potencijala za upravljanje i primjenu primjerenih strategija poslovanja i pregovaranja – na tržištu kapitala, inputa, marketinških usluga i dr." (Ponniah i sur. 2008:65).

Pristupi savjetodavnom radu, ustrojstvo i organizacija poljoprivredno savjetodavnih službi u pojedinim zemljama, primarno ovise o obilježjima društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog sustava, o ciljevima savjetodavnih programa, ciljanim skupinama i njihovim problemima, te o izvorima financiranja. U Svijetu, općenito možemo govoriti o 4 modela poljoprivrednog savjetodavstva: U.S. model; Europski model prisutan u državama zapadne Europe; Kineski model i Model zemalja u razvoju (SeEVERS i sur. 1997). Za razliku od europskog, kineskog i modela zemalja u razvoju koji su programski orijetirani na poljoprivredu i ruralna područja, U.S. model pruža širi raspon usluga, dio je poljoprivrednih sveučilišta i programski je orijetiran na ruralna, suburbana i urbana područja.

U organizacijskom pogledu možemo govoriti o javnim (državnim) i privatnim poljoprivredno savjetodavnim službama. Javne službe su najčešće pod ingerencijom resornih ministarstava, a privatne mogu djelovati kao profitne (unutar farmerskih asocijacija, privatne konzalting tvrtke, agromarketinške i prehrambene tvrtke, trgovinske asocijacije i dr.) ili kao neprofitne organizacije (Sveučilišta, nevladine organizacije (NGO), neprofitne međunarodne asocijacije, donorne organizacije i sl.).

Poljoprivredne savjetodavne službe u svom radu, ovisno o organizaciji i uvjetima financiranja, primjenjuju dva pristupa. *Pristup odozgo (top down)* – gdje je cilj savjetodavstva uglavnom povećanje produktivnosti poljoprivredne proizvodnje. Primjenjuju ga većinom javne poljoprivredne savjetodavne službe isključivo usmjerene ka prijenosu znanja i na savjetodavni rad koji se temelji na direktivama središnje upravne službe/ministarstva. *Pristup odozdo (bottom up)* ili holistički odnosno sveobuhvatni pristup – cilj je savjetodavstva riješiti problem. Uključuje širi raspon usluga, savjetodavni rad se odvija bez direktiva, usmjeren je ka uslugama koje klijenti traže (demand-based services) uvažavajući raznolikost, percepcije, znanja i resurse korisnika s participativnim pristupom u planiranju, implementaciji i evaluaciji savjetodavnih aktivnosti. Ovaj se pristup sve više implemenitra u rad poljoprivrednih savjetodavnih službi diljem svijeta (Belay i Abebaw, 2004).

Ruralna područja i moderna poljoprivreda uključena su u mnoge ekonomske, socijalne i okolišne promjene. Globalno usvojene paradigme ‘održive poljoprivrede’ i ‘održivog ruralnog razvoja’ iziskuju od poljoprivrednih savjetodavnih službi razumijevanje tih promjena, te razvoj stručnih kompetencija i vještina u planiranju aktivnosti i prijenosu znanja o konceptima i načelima održive poljoprivrede i ruralnog razvoja i njihove primjene u praksi.

PROBLEM, CILJ I METODE ISTRAŽIVANJA

Hrvatski ruralni prostor suočava se već desetljećima s procesima deagrarizacije i depopulacije, što je dovelo/i do tehnološkog, gospodarskog i infrastrukturnog zaostajanja sela za gradom. U ruralnom prostoru živi gotovo svaki drugi građanin Hrvatske, a većina ih je neposredno ili posredno, vezana uz poljoprivrednu proizvodnju. Premda je poljoprivredna djelatnost okosnica ruralne ekonomije, nije i glavni izvor dohotka većine obiteljskih gospodarstava: tek oko 15% seoskih kućanstava zarađuje baveći se isključivo poljoprivredom, a većina gospodarstava je proizvodno mala da bi iz poljoprivrede osigurala zadovoljavajuće uvjete za život (Franić, 2006).

Godine 2008. hrvatska Vlada donijela je „Strategiju ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2008.–2013. god.“, temeljenu na načelima održivog ruralnog razvoja. Strategijom je definirano četiri strateška cilja razvoja

hrvatskih seoskih područja, a to su: (a) poboljšanje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora; (b) očuvanje, zaštita i održiva uporaba okoliša, krajolika, prirodnog i kulturnog naslijeđa; (c) poboljšanje kvalitete života u ruralnim područjima i proširenje gospodarskog programa ruralnog gospodarstva; i (d) poboljšanje učinkovitosti institucionalnog okruženja. Poljoprivredno savjetodavstvo, kao obrazovni input, može znatno pridonijeti ostvarenju tih ciljeva.

Predmet rada je razmotriti ulogu poljoprivredne savjetodavne službe u ruralnom razvoju, na primjeru Vukovarsko-srijemske županije (VSŽ). Za te je potrebe provedeno i empirijsko istraživanje među poljoprivrednim savjetnicima, u područnom odjelu Hrvatskog zavoda za poljoprivrednu savjetodavnu službu (HZPSS) u odnosnoj županiji.

Osnovni ciljevi rada su opisati aktivnosti savjetodavne službe u poljoprivrednom i ruralnom razvoju VSŽ, ustanoviti kako poljoprivredni savjetnici poimaju koncept održivog ruralnog razvoja, te kako vide poljoprivrednu savjetodavnu službu u budućnosti. Posebni cilj rada jest opisati iskustva savjetnika u suradnji s poljoprivrednicima.

Analiza aktivnosti područnog odjela HZPSS u VSŽ temelji se na godišnjim izvještajima o radu savjetnika, za razdoblje 2006.- 2009. godine i podacima prikupljenih pomoću ankete.

Za potrebe empirijskog istraživanja kreiran je anketni upitnik s kombinacijom zatvorenih i otvorenih pitanja. U pitanjima s ponuđenim odgovorima koristila se Likertova ljestvica (u rasponu od 1-5) i ljestvica za rangiranje (u rasponu od 1-6). Anketa je provedena telefonom u svibnju 2010. godine, među 14 poljoprivrednih savjetnika. Savjetnici su dobrovoljno pristupili anketi i u potpunosti odgovorili na sva postavljena pitanja.

Upitnik je sadržavao pitanja složena u tri tematske cjeline. Prvi set pitanja uključivao je prosudbe savjetnika o suradnji s poljoprivrednicima i metode koje koriste u savjetodavnom radu; drugi je obuhvatio pitanja o razumijevanju koncepta održivog ruralnog razvoja i ulozi poljoprivredne savjetodavne službe u budućnosti, a treći o sociodemografskim obilježjima ispitanika.

Obrada anketnih podataka obavljena je standardnim statističkim tehnikama kojima su analizirane distribucije frekvencija, postoci i prosječne vrijednosti.

PREGLED LITERATURE

Poljoprivredno savjetodavstvo duže je vrijeme tema istraživanja brojnih empirijskih studija i teoretskih pristupa i rasprava o njegovoj ulozi u razvoju poljoprivrede i ruralnog prostora. Brojni radovi, i to na primjerima industrijskih i zemalja u razvoju, potkrepljuju tezu o važnosti i učinkovitom utjecaju koje poljoprivredno savjetodavstvo, odnosno poljoprivredna savjetodavna služba, ima u razvoju poljoprivrede i ruralnih područja (vidi Evenson, (1986); Karami, (1995); Van den Ban i Hawkins (1998); Van Crowder i sur. (1999); Ray i Russell (2000); Black, (2000); Rivera i Qamar (2003); Anderson i Feder, 2004; Both i sur. (2008); Dajnoki i sur. (2009) i dr.).

Van Crowder i sur. (1999) analiziraju poljoprivredno obrazovanje na primjerima zemalja u razvoju, i zaključuju da poljoprivredno savjetodavstvo kao kanal neformalnog obrazovanja, može snažno utjecati na održivi ruralni razvoj tih područja.

Studija Botha i sur. (2008) na Novom Zelandu pokazala je, da poljoprivredni savjetnici imaju ključnu ulogu u prijenosu poljoprivrednih tehnologija koje pridonose očuvanju okoliša i poboljšanju poljoprivredne proizvodnje.

Lobarthe (2009) u svom radu agrumentira da su za razvoj multifunkcionalne poljoprivrede nužna nova znanja i zajedničko djelovanje poljoprivrednika i institucionalnog okruženja, odnosno države. Razmatrajući savjetodavne službe u Francuskoj i Nizozemskoj u povijesnom kontekstu, autor naglašava da sadašnje privatizirane i komercijalizirane poljoprivredne savjetodavne službe ne mogu udovoljiti zahtjevima podrške i inovativnim rješenjima u multifunkcionalnoj poljoprivredi.

Također, nalazimo i studije koje propituju mišljenja i stavove poljoprivrednih savjetnika o konceptima održive poljoprivrede i ruralnog razvoja. U svojim istraživanjima Agung (1995), Buford i sur. (1995), Chizari i sur (1999); Belay i Abebav (2004), Allahyari i sur. (2008) agumentiraju, da je za razvoj održive poljoprivrede i ruralnog razvoja osobito važno kako poljoprivredni savjetnici doživljavaju koncept održivosti i kako vide svoju ulogu u promicanju tog koncepta, motiviranju i praktičnom obučavanju svojih

klijenata. Njihovi nalazi pokazali su da poljoprivredni savjetnici imaju skromna znanja o konceptu održivog ruralnog razvoja i njegove primjene u praksi. Nadalje, autori zaključuju da su te empirijske spoznaje nužne upravljačkoj strukturi poljoprivrednih savjetodavnih službi, kao podloga za determiniranje programa stručnog osposobljavanja savjetnika i razvoj primjerenih savjetodavnih metoda.

U svom istraživanju o kompetencijama poljoprivrednih savjetnika u razvoju ljudskih potencijala, Karbasioun i sur. (2007) zaključuju da je većina savjetnika agronomске struke, te je nužno da se oni profesionalno usavršavaju i iz drugih područja, kao što su upravljanje ljudskim resursima, proces učenja i osposobljavanja odraslih osoba i sl.

Zanimljivi su i rezultati komparativnog istraživanja o stavovima i primjeni održive prakse korištenja pesticida u europskoj poljoprivredi (Danska, Nizozemska, Francuska i Velika Britanija), koje su među savjetnicima i raznim savjetodavnim organizacijama, proveli Blanc i sur. (2010). Njihovi nalazi ukazuju da se u istraživanim zemljama, zbog različitih stajališta, izgradnje dvostranog odnosa i komercijalnih interesa, ne može očekivati da trenutni savjetodavni sustavi razviju primjerene strategije i jače šire integriranu zaštitu bilja. Farmerima treba ponuditi odgovarajuće ekonomsko okruženje da bi više razvijali održive postupke u poljoprivredi, za što je potrebna potpora šire zajednice.

I u domaćoj literaturi nalazimo nekoliko radova o razvoju i ulozi poljoprivredne savjetodavne službe (Levaković, 1992; Žimbek i sur. 1993; Žimbek, 1997; Žimbek i Žutinić, 1999), te jedno empirijsko istraživanje Magdalenića i sur. (1994) o iskustvima hrvatskih seljaka u korištenju pomoći i njihova očekivanja od javne poljoprivredne savjetodavne službe u budućnosti.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

1. Osnovna obilježja poljoprivrede u Vukovarsko-srijemskoj županiji

Vukovarsko-srijemska županija jedna je od 21 jedinice regionalne samouprave u Hrvatskoj, površine 2.448 km², što je 2,8% od ukupnog hrvatskog teritorija. U tom je prostoru prema zadnjem Popisu stanovništava (2001. god.) živjelo 205 tisuća stanovnika ili 4,6% ukupnog stanovništva Hrvatske. To je

županija s visokim stupnjem ruralnosti (prema kriteriju OECD-a¹) jer više od 90% njenih žitelja živi u seoskim naseljima.

Poljoprivredna proizvodnja je važan gospodarski potencijal županije s obzirom na velike površine kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta. Poljoprivredne površine zauzimaju 150.354 ha ili 61,4% površine županije, s velikim udjelom oranica (93,6%), dok ostatak otpada na pašnjake, livade, vinograde i voćnjake.

U agrarnoj strukturi prevladavaju obiteljska poljoprivredna gospodarstva. Prema Popisu poljoprivrede 2003. god. u Županiji je bilo 26.316 poljoprivrednih kućanstva koja su koristila 84.820 ha poljoprivrednog zemljišta, i 130 poslovnih subjekata s 36.257 ha korištenog poljoprivrednog zemljišta. Zadnji podaci (2010.) iz Upisnika poljoprivrednih gospodarstava², pokazuju da od ukupno 190 tisuća registriranih gospodarstava u RH, oko 10,5 tisuća se nalaze Vukovarsko-srijemskoj županiji. Većinom se radi o malim i srednjim gospodarstvima (9.121 gospodarstvo) površine do 20 ha, koja proizvode uglavnom za vlastite potrebe. Ona posjeduju svega 33.141 ha ili prosječno 3,6 ha po gospodarstvu. Zadnjih desetak godina u porastu su gospodarstava s više od 20 ha, kojih ima 1.218, a ukupno posjeduju 49.047 ha, što je prosječno 40,2 ha po gospodarstvu.

Glavni proizvodi u poljoprivrednoj proizvodnji su: kukuruz, pšenica, soja, šećerna repa, suncokret, ječam, duhan i povrće. Županija je tradicionalno bila, i nažalost ostala, sirovinaska baza, uglavnom žitarica (kukuruza i pšenice). Razlog tome je nekonkurentna proizvodnja na obiteljskim gospodarstvima koja raspolažu s malim i usitnjenim posjedom, potom nepovezanost samih proizvođača, kao i nedostatak vertikalne povezanosti između proizvođača, prerađivača i tržišta. Uz biljnu proizvodnju Županija, po ocjenama stručnjaka, ima dobre potencijale i za stočarsku proizvodnju. Unatoč tome svega 10 tisuća poljoprivrednih gospodarstava se bavi stočarstvom. U stočarskoj proizvodnji stalni rast bilježi jedino mliječno govedarstvo.

---

¹ Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (*Organization for Economic Cooperation and Development*) za određivanje ruralnih područja koristi pokazatelj gustoće naseljenosti, odnosno prag 150 stanovnika na km².

² Upisnik poljoprivrednih gospodarstava uspostavljen je 2003. godine, i obavezan je za sve poljoprivredne proizvođače koji prodaju vlastite proizvode na tržištu kao i za korisnike novčanih sredstava ili drugih oblika poljoprivrednih potpora.

Iako ima izvrstan geostrateški položaj u regiji i velik potencijal u prirodnim resursima, zbog pretrpljenih ratnih razaranja i spore obnove, jedna je od najslabije razvijenih županija u Hrvatskoj.

2. Aktivnosti Područnog odjela HZPSS-a u Vukovarsko-srijemskoj županiji

Jedna od prvih agrarno-političkih mjera u Republici Hrvatskoj bila je stvaranje poljoprivredne savjetodavne službe. Služba je utemeljena 1991. godine u sklopu tadašnjeg Poljoprivrednog centra, kao *Javna poljoprivredna služba za selo*. Od travnja 1994. godine ustanovljuje se pri Ministarstvu poljoprivrede *Sektor za poljoprivrednu savjetodavnu službu*, a početkom 1997. godine Uredbom Vlade RH, osniva se *Hrvatski zavod za poljoprivrednu savjetodavnu službu (HZPSS)* kao specijalizirana ustanova za poljoprivredno savjetodavstvo. Zavod ima područne odjele u svim županijama. Radi racionalizacije rada i učinkovitijeg djelovanja HZPSS, 2009. godine uspostavljeno je novo regionalno ustrojstvo na 4 područna ureda: Slavonije; Središnje Hrvatske; Gorsko-primorske Hrvatske i Dalmacije s pripadajućim područnim odjelima županija. Trenutno je u Zavodu zaposleno ukupno 254 djelatnika, od kojih 15 radi u Područnom odjelu VSŽ-e.

Prema specijalističkoj strukturi u Odjelu je zaposleno 4 savjetnika hortikulture specijalnosti od kojih jedan obnaša funkciju rukovoditelja odjela, 5 savjetnika ratarske specijalnosti, 2 stočarske, te po jedan savjetnik iz područja zaštite bilja, agroekonomike, poljoprivredne mehanizacije i savjetnik za integriranu i ekološku poljoprivredu.

Aktivnosti koje obavljaju djelatnici Odjela mogu se svrstati u tri skupine:

- a) *stručni poslovi za poljoprivrednike* - uključuje stručne savjete i informacije; predavanja, demonstracije (tj. prikazi novih postupaka u poljoprivredi) i izložbe; nastupe u javnim medijima; prognozne poslove u zaštiti bilja, organiziranje udruživanja poljoprivrednika; te sudjelovanje u stručnim projektima i znanstvenim istraživanjima namijenjenim poljoprivrednicima.
- b) *administrativni poslovi za poljoprivrednike* - uključuje informacije i pomoć u ispunjavanju dokumentacije za ostvarivanje poljoprivrednih potpora,

kredita i drugih oblika financijskih pomoći i druge opće poslove za potrebe resornog ministarstva, lokalne samouprave i središnjeg ureda HZPSS.

- c) *osobno usavršavanje i organizacijski poslovi* – uključuje aktivnosti vezane za profesionalno usavršavanje savjetnika i obavljanje administrativnih poslova za potrebe područnog ureda i ostale poslove.³

Na osnovi analize godišnjih izvješća o pojedinim aktivnostima u Odjelu, ustanovili smo da približno dvije trećine godišnjeg radnog vremena, poljoprivredni savjetnici provode u obavljaju *stručnih poslova za poljoprivrednike*. Usporedba podataka za 2006. i 2009. godinu (Tablica 1.), pokazuje da se povećava godišnji udio sati za obavljanje administrativnih poslova za potrebe poljoprivrednika i resornog ministarstva.

Tablica 1. Pregled aktivnosti Odjela, godišnje sati ukupno (u %)

Aktivnosti	2006.g	2009.g
a) Stručni poslovi za poljoprivrednike	67,0	64,5
b) Administrativni poslovi za poljoprivrednike	24,7	39,3
c) Osobno usavršavanje i organizacijski poslovi	8,3	4,2

Izvor: Godišnja izvješća HZPSS za odnosne godine.

U obavljanju *stručnih poslova za poljoprivrednike*, poljoprivredni savjetnici Županije koristili su brojne savjetodavne metode. Na temelju dostupnih podataka ustanovili smo da su godine 2006. savjetnici utrošili 53,4% godišnjeg radnog vremena za davanje stručnih savjeta i informacija u izravnim kontaktima s poljoprivrednicima, a 2009. godine 45,8%. Pad udjela godišnjih sati za individualno savjetovanje kompenzirao se primjenom metoda za grupe, kao što su predavanja, demonstracijski pokusi, stručne izložbe i manifestacije te pisanim materijalima (letci, brošure, publikacije sa stručnim savjetima), što je vidljivo iz priložene Tablice 2.

---

³ Grupiranje savjetodavnih aktivnosti preuzeto je iz Godišnjih izvješća HZPSS.

Tablica 2. Savjetodavni rad Odjela primjenom metoda za grupe, 2006.- 2009. god.

God.	Broj savjetnika	Predavanja	Broj poljopriv.	Demonstracijski pokusi	Broj poljopriv.	Izložbe, sajmovi	Broj poljopriv.	Pisani materijali	Ukupno poljopriv.
2006.	15	88	2.288	9	815	17	2.360	111	5.463
2007.	16	83	2.048	37	1.520	28	2.723	193	6.291
2008.	15	92	2.494	42	1.652	30	3.320	148	7.446
2009.	15	89	2.288	36	1.582	31	3.840	161	7.710

Izvor: Godišnje izvješće i program rada HZPSS za odnosne godine.

U drugoj skupni aktivnosti (*administrativni poslovi za poljoprivrednike*) poglavito vezanih za provedbu mjera agrarne politike, savjetnici su sudjelovali u provedbi ‘Operativnih programa poljoprivredne proizvodnje RH’⁴ (govedarstvo, svinjogojstvo, trajni nasadi, povrćarstvo i kulen), informirajući poljoprivrednike putem javnih medija, organiziranjem stručnih prezentacija i pružanjem usluge izrade tehnoloških projekta. Također su učestvovali u realizaciji potpora koje dodjeljuje resorno ministarstvo, županija, gradovi i općine. U 2009. godini obradili su 850 skraćenih investicijskih programa i zahtjeva za povrat kapitalnih ulaganja. Savjetnici su uključeni i u FADN pilot-projekt⁵ za čije su potrebe 2009. godine proveli terensko istraživanje na uzorku od 31-og obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva, radi prikupljanja podataka za potrebe praćenja dohotka na gospodarstvima, sukladno EU metodologiji. Vukovarsko–srijemska županija, uz Osječko-baranjsku i Varaždinsku župniju, je kao pilot područje uključena i u “Projekt kontrole onečišćenja u poljoprivredi” kojeg financira *Zaklada globalnog fonda za okoliš* Svjetske banke. U realizaciji projekta sudjeluju i poljoprivredni savjetnici, koji su tijekom 2009. godine obišli i upoznali s projektom 360 obiteljskih gospodarstva u Županiji. Prema njihovom izvješću, uvjete za dobivanje bespovratnih

⁴ Operativni programi poljoprivredne proizvodnje RH trajali su od 2004.-2009. godine.

⁵ FADN (Farm Accountancy Data Network) ili Sustav poljoprivrednih knjigovodstvenih podataka (SPKP).

sredstava ispunjava 15 obiteljskih gospodarstva s tog područja. Nadalje, sudjelovali su i u provedbi programa IPARD⁶. Krajem 2009. godine započeli su s pripremnim aktivnostima na projektu ARKOD (Projekt uspostave identifikacije zemljišnih parcela u RH) koji je dio IAKS-a (Integrirani administrativni i kontrolni sustav) i kojeg provodi *Agencija za plaćanje u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju*. Radi promicanja razvoja seoskog turizma i diverzifikacije gospodarskih djelatnosti u ruralnom području, u Županiji je osnovan tim za ruralni razvoj i poljoprivredu.

Sve veći angažman savjetnika u obavljanju stručnih i adiministrativnih poslova za poljoprivrednike, resorno ministarstvo i lokalnu upravu, rezultirao je padom udjela godišnjih sati za potrebe organizacijskih poslova Odjela i stručnog usavršavanja savjetnika. Važno je spomenuti da se u toj skupini aktivnosti, ipak sve veća pozornost posvećuje osobnom usavršavanju savjetnika. Tako su savjetnici Odjela 2006. godine sudjelovali u 30 radionica i stručnih putovanja u trajanju 82 dana, a 2009. godine u 89 radionica i stručnih putovanja u trajanju 122 dana.

3. Rezultati anketnog ispitivanja

Osnovni podaci o ispitanicima

U anketi je sudjelovalo 14 poljoprivrednih savjetnika, osam ženskih i šest muških osoba. Većina ih je u dobi od 41 do 50 godina (devet osoba), troje je starije od 61 godinu, a dvoje pripadaju dobnoj skupini od 31 do 40 godina. Kao mjesto odrastanja šest savjetnika navodi grad, a osam ih je svoje djetinjstvo provelo u selu. Prema sadašnjem mjestu obitavanja samo pet ih živi u seoskim naseljima i sve su žene. Među ispitanicima je samo jedna osoba, koja je uz fakultetsko poljoprivredno obrazovanje, završila i poslijediplomski studij.

Zadovoljstvo sa profesionalnim izborom i prosudbe osobina dobrog savjetnika

Zadovoljstvo s odabranom profesijom, radnim i finacijskim uvjetima jest nužan uvjet za uspješno obavljanje savjetodavnog rada. Anketa je pokazala da su u prosjeku savjetnici zadovoljni svojim profesionalnim izborom (prosječna

---

⁶ IPARD je predpristupni program Europske unije za razdoblje 2007. – 2013. Sastavni je dio IPA-e (Instrument prepristupne pomoći, eng. Instrument for Preaccession Assistance)

ocjena 4,1).⁷ Istodobno manji stupanj zadovoljstva izražavaju s radnim i finacijskim uvjetima. Polovica njih se na iskazanom stupnju zadovoljstva s radnim i finacijskim uvjetima, svrstala oko odgovora ‘niti zadovoljan/a niti nezadovoljan/a’, troje ih je uglavnom ili vrlo nezadovoljno, a svega četvero su uglavnom ili vrlo zadovoljni tim uvjetima. Pri tome savjetnice iskazuju viši stupanj zadovoljstva (prosječna ocjena 3,6) u odnosu na svoje muške kolege (prosječna ocjena 2,3).

Prema njihovom mišljenju, ‘stručnost i komunikativnost’ su najvažnije osobine i vještine koje treba imati dobar poljoprivredni savjetnik. Na drugo mjesto po važnosti, navode ‘sposobnost pridobivanja povjerenja poljoprivrednika’, ‘snalažljivost’ i ‘dobre organizacijske sposobnosti’. Na treće mjesto svrstavaju osobine kao što su ‘upornost’, ‘znati slušati’ i ‘strpljivost’, dok najmanje važnim drže vještine i osobine kao što su ‘uljudnost’ ‘uvjerljivost’ ‘iskustvo’, ‘glad za učenjem’ i ‘stjecanje informatičkih znanja’.

Anketom smo dobili precizniji uvid u pojedinačni godišnji utrošak radnog vremena za potrebe osobnog stručnog usavršavanja. Dva ispitanika su procijenila da prosječno godišnje koriste od 1-3% radnog vremena za svoje stručno usavršavanje, šest ih navodi od 3-5%, a preostalih šest ispitanika godišnje koriste više od 5% radnog vremena za dodatno obrazovanje i usavršavanje.

Metode savjetodavnog rada i suradnja s poljoprivrednicima

Individualno savjetovanje ili interpersonalna komunikacija (‘licem u lice’) između savjetnika i poljoprivrednika na obiteljskom gospodarstvu, jest najčešći oblik pružanja pomoći poljoprivrednicima. Iako se radi o najskupljoj savjetodavnoj metodi, poljoprivrednici je najčešće preferiraju, te mnoge savjetodavne službe većinu radnog vremena svojih zaposlenika, posvećuju toj metodi (Van den Ban i Hawkins, 1998). Prema anketnim nalazima približno trećina (35,7%) savjetnika najčešće koristi tu metodu, ostali (64,3%) ju kombiniraju s drugim savjetodavnim metodama (metode za grupe i javni medij). U primjeni metode individualnog savjetovanja, postoje razlike među ispitanicima prema obuhvatu obiteljskih gospodarstava. Četiri savjetnika navodi

---

⁷ Zadovoljstvo je ocijenjeno na ljestvici od 5 stupnja (1- Uopće nisam zadovoljan/a; 2 - Uglavnom sam nezadovoljan/a; 3 - Niti zadovoljan/a niti nezadovoljan/a; 4 - Uglavnom zadovoljan/a; 5 - Vrlo zadovoljan/a

da tjedno obiđe od 6 do 10 obiteljskih gospodarstava, osam ih obiđe od 11-20, a dvoje izravno na terenu pruža stručnu uslugu više od 21 obiteljskom gospodarstvu. Na pitanje ‘Tko najčešće inicira te kontakte?’ jedanaest ispitanika je odgovorilo da je to obostrano, dvoje ih navodi da oni najčešće iniciraju kontakt s poljoprivrednicima, dok samo jedan smatra da inicijativu najčešće daju poljoprivrednici.

Stjecanje povjerenja poljoprivrednika je nužno za uspješni i učinkoviti savjetodavni rad. S obzirom na iskazani stupanj suglasnosti⁸ s našom tvrdnjom “Uvijek uspijevam pridobiti povjerenje poljoprivrednika”, možemo zaključiti da savjetnici vjeruju da uspijevaju steći povjerenje svojih klijenata. S tom tvrdnjom se potpuno slaže ili slaže se, trinaest ispitanika (prosječna ocjena 4,0). Također, relativno povoljno ocjenjuju i suradnju sa poljoprivrednicima. Troje smatra da je ta suradnja odlična (ocjena 5), devet ju je ocijenilo ocjenom 4, a dvoje savjetnika ocjenom 3.

Stručno znanje poljoprivrednika po mišljenju savjetnika, nije na visokoj razini. Svega dvoje ispitanika drži da poljoprivrednici imaju dobro stručno znanje, polovica ih smatra da je ono skromno, a petoro da je ono jako skromno. Uz skromno stručno znanje poljoprivrednika, kao problem u savjetodavnom radu, ističu slabu inicijativnost poljoprivrednika za odabir tema za predavanja i stručnih demonstracija, potom neuspješne inicijative udruživanja poljoprivrednika zbog njihovog međusobnog nepovjerenja, te slabu uključenost poljoprivrednika u provedbi poljoprivrednih istraživanja. Nadalje, smatraju da su mnogi poljoprivrednici indiferentni prema očuvanju okoliša i održanju krajobrazu. To traži i njihov veći angažman u obučavanju i prijenosu proizvodnih postupaka koji skrbe o okolišu i krajobrazu.

Mišljenja o održivom ruralnom razvoju i o ulozi službe u promicanju ruralnog razvoja

Istraživanja u svijetu pokazuju da se malo pozornosti poklanja stručnom osposobljavanju poljoprivrednih savjetnika o konceptu ‘održivog ruralnog razvoja’. Ta su znanja nužna kako bi poljoprivredni savjetnici mogli učinkovito komunicirati i praktično djelovati s različitim ruralnim skupinama, u zajedničkom rješavanju kvalitete života i održivosti ruralnih zajednica.

---

⁸ Suglasnost je ocjenjena na ljestvici od 5 stupnja (1 - Uopće se ne slažem; 2 - Ne slažem se; 3- Niti se slažem, niti se ne slažem/Ne znam; 4 - Slažem se; 5 - U potpunosti se slažem)

Anketno pitanje ‘Što je održivi ruralni razvoj?’ bilo je otvorenog tipa, na koje smo dobili različite odgovore. Najbliže razumijevanju tog koncepta bila su četiri savjetnika, koji su odgovorili da je to: “razvoj sela u gospodarskom i kulturnom smislu uz očuvanje okoliša i zaštitu životnog prostora”; “poboljšanje infrastrukture i kvalitete života uz očuvanje okoliša i tradicije i razvoj seoskog turizma”; “usklađivanje života na selu te zadržavanje obilježja sela i seoske okoline“, odnosno “očuvanje okoliša i seoskog poljoprivrednog gospodarstva i diverzifikacija proizvodnje”. Troje ispitanika koncept objašnjava samo kulturnom dimenzijom, navodeći da održivi ruralni razvoj jest “očuvanje ruralne tradicije, običaja, tradicionalnih proizvoda i autohtonih pasmina”, a dvoje estetskom i ekološkom dimenzijom (odgovori tipa: “uljepšanje krajobraza i jačanje ekološke svijesti poljoprivrednika”). Dva savjetnika drže da je to održiva poljoprivreda (odgovori tipa: “održiva pljoprivreda”, “poljoprivredna proizvodnja u skladu sa prirodom i obrazovani poljoprivrednik”). Nažalost, među anketiranim savjetnicima je i dvoje koji ne znaju ni približno odrediti pojam (odgovori: “nisam siguran što je to”, “nešto što će se morati provoditi“). Stoga je nužno kreirati programe stručnog osposobljavanja savjetnika o konceptu održivog ruralnog razvoja, jer je nedvojbeno njihova uloga u njegovom promicanju.

Tablica 3. Utjecaj razvojnih aktera na razvoj ruralnih područja Županije

Akteri ruralnog razvoja	Prosječni rang	Odstupanje
Lokalna samouprava (županija, gradovi, općine)	1,71	0,83
Političke organizacije	2,71	1,82
Poduzetnici	3,29	1,07
Poljoprivredna savjetodavna služba	3,79	1,31
Poljoprivrednici, ruralno stanovništvo	3,86	1,41
Organizacije civilnog društva	5,64	0,84

Izvor: Anketa

Kakav je utjecaj razvojnih aktera⁹ na društveno-gospodarski razvoj ruralnih područja VSŽ, savjetnici su rangirali na ljestvici od 1 do 6, gdje je 1- najveći, a 6 – najmanji utjecaj (Tablica 3.)

Kao što je vidljivo iz priložene tablice, savjetnici pripisuju lokalnoj samoupravi najveći utjecaj razvoju ruralnih područja Županije, a najmanji organizacijama civilnoga društva. Prema prosječnoj ocjeni važnosti, poljoprivrednu savjetodavnu službu svrstavaju tek na četvrto mjesto, pa time i relativiziraju svoju ulogu u ruralnom razvoju Županije. Ipak valja naglasiti da muški ispitanici smatraju da služba ima veći utjecaj na ruralni razvoj Županije (prosječni rang 3,00) u odnosu na žene-savjetnice (prosječni rang 4,73).

Uvažavajući *Reformu sustava poljoprivredne potpore u razdoblju 2010. – 2013. god.*¹⁰ čiji prijedlozi financijskog okvira ukazuju na značajan porast II. stupa (mjere ruralnog razvoja), u odnosu na I. stup potpore (izravna plaćanja, intervencije), zanimalo nas je mišljenje savjetnika o mogućim implikacijama te reforme za obiteljska poljoprivredna gospodarstva (OPG). Temeljem svojih iskustva, većina (71,4%) ih drži da neće doći do pada prosječne ukupne potpore po OPG-u, odnosno da će ona biti ista (42,9% ispitanika) ili veća (28,6% ispitanika). Dvoje savjetnika (14,3%) smatra da će reforma dovesti do pada prosječne ukupne potpore po OPG-u. Preostalo dvoje je odgovorilo da ne mogu procijeniti učinke te reforme.

Na pitanje ‘Kako poljoprivredno savjetodavna služba može utjecati na bolju iskorištenost sredstava iz predpristupnih fondova?’ dobili smo sljedeće odgovore: ‘bolje informirati poljoprivrednike’; ‘organiziranje predavanja i savjetovanja o predpristupnim fondovima’; ‘ukazivati poljoprivrednicima gdje su im realne šanse za dobivanje sredstava’; ‘većim uvidom u projekte i projektnu dokumentaciju’ i ‘bolje educirati savjetodavce’. Iako je zadaća

---

⁹ Prema T. Hilary 'razvojni akteri su sve osobe/subjekti koji imaju sposobnost, moć i sredstva da utječu na zbivanja i razvoj ruralnih područja (Tovey, 1998).

¹⁰ Krajem listopada 2009. godine, obznanjen je prijedlog financijskog paketa Europske komisije za Hrvatsku, koji predmnijeva članstvo od 1. siječnja 2012. godine. Po tom prijedlogu Hrvatsku očekuje približno 483 milijuna eura za mjere ruralnog razvoja za razdoblje 2012. - 2013., te 144 milijuna eura za tržišne mjere i izravna plaćanja u poljoprivredi (Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja RH, 2010.).

poljoprivrednih savjetnika da razvijaju i snaže poduzetničke sposobnosti poljoprivrednika, da im pomažu pri donošenju odluka o investiranju, ukazujući im i na potencijalne financijske rizike, bilježimo i ovakvo mišljenje jednog savjetnika: “Savjetodavci ne mogu gotovo nikako utjecati na bolju iskorištenost predpristupnih fondova. Jako strogi kriteriji ulaska u investiciju nisu nikakvo jamstvo uspjeha i nezahvalno je nekoga/poljoprivrednika nagovarati da digne kredit zbog potencijalnog rizika da ne uspije. Jer kad bude trebalo otplaćivati, donijet će ti čekove i reći: sad si ti na redu“ ?!.

Viđenje poljoprivredne savjetodavne službe u budućnosti

Proširenje gospodarskog programa i primjena održivih proizvodnih tehnologija u hrvatskim ruralnim prostorima, zahtjevat će i veći angažman poljoprivredno savjetodavne službe i pluralizam savjetodavnih usluga, shodno potrebama različitih skupina lokalnog stanovništva. Gotovo svi (92,9%) anketirani savjetnici smatraju da će u budućnosti, osim poljoprivrednicima, pružati stručne usluge i ostalom djelu ruralnog stanovništva. Samo jedan drži da će služba biti isključivo usmjerena ka obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima.

Prema stručnim procjenama, financijske mogućnosti poljoprivredne savjetodavne službe u Hrvatskoj su razmjerno skromne, te tako ograničavaju zapošljavanje većeg broja poljoprivrednih i srodnih stručnjaka, tako i bolju pokrivenost obiteljskih gospodarstava savjetodavnim uslugama. Također, iako je Zakonom o poljoprivredi, predviđena mogućnost privatnog poljoprivrednog savjetodavstva, ono nije zaživjelo u praksi. Stoga nas je zanimalo viđenje poljoprivrednih savjetnika o financiranju službe u budućnosti. Većina (57,1%) ih smatra da će služba imati mješoviti oblik financiranja, i to većim dijelom iz državnog proračuna, a manjim dijelom iz vlastitih prihoda. Pet savjetnika (35,7%) drži da će služba zadržati sadašnji sustav financiranja, odnosno u potpunosti iz državnog proračuna, dok je jedan mišljenja da će većim dijelom ostvarivati svoje prihode naplaćivanjem usluga, to jest samofinanciranjem.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Jedan od temeljnih čimbenika koji utječu na razvoj poljoprivredne proizvodnje i podizanje kvalitete življenja u ruralnim prostorima u cjelini, te

ostvarivanje ciljeva agrarne odnosno ruralne politike, jest postojanje dobro organizirane i učinkovite poljoprivredne savjetodavne službe. To je osobito važno za Vukovarsko-srijemsku županiju koja, unatoč velikim potencijalima u prirodnim resursima, nije dosegla poželjni razvoj poljoprivrede i ruralnih područja.

Rezime osnovnih nalaza o aktivnosti područnog Odjela poljoprivredne savjetodavne službe u Vukovarsko-srijemskoj županiji je sljedeći. Približno dvije trećine godišnjeg radnog vremena, poljoprivredni savjetnici provode u obavljaju *stručnih poslova za poljoprivrednike*. U davanju stručnih usluga i savjeta smanjuje se primjena metode individualnog savjetovanja, a povećava primjena savjetodavnih metoda za grupe i korištenje masovnih medija. Primjetno je povećanje udjela godišnjih sati koje savjetnici Županije koriste za obavljanje raznih administrativnih poslova za potrebe poljoprivrednika, resornog ministarstva i lokalne samouprave.

Rezultati empirijskog istraživanja stavova i mišljenja poljoprivrednih savjetnika odjela u Vukovarsko-srijemskoj županiji, pokazuju kako su oni u prosjeku zadovoljni svojim životnim pozivom, a manje zadovoljstvo iskazuju svojim radnim i finacijskim uvjetima. Većina (57,1%) savjetnika tijekom tjedna prosječno obide i kontaktira s 11-20 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, dok je iniciranje međusobnih kontakata uglavnom obostrano. U svom savjetodavnom radu najčešće koriste kombinaciju više savjetodavnih metoda (64,3% ispitanika). Vrlo povoljno ocjenjuju suradnju s poljoprivrednicima i smatraju da uspjevaju steći povjerenje svojih klijenata. Kao najveće probleme s kojima se susreću u radu s poljoprivrednicima, ističu njihovo slabo stručno znanje, neinicijativnost poljoprivrednika u odabiru tema stručnih predavanja i demonstracija, te njihovu slabu uključenost u provedbi poljoprivrednih istraživanja.

Anketa je pokazala da većina njih u potpunosti ne razumije koncept održivog ruralnog razvoja, što nalaže potrebu njihovog stručnog osposobljavanja i razvoj vještina za mobilizaciju lokalnog stanovništva. To je i razlog zbog čega relativiziraju ulogu poljoprivredne savjetodavne službe u ruralnom razvoju Županije, među šest razvojnih aktera službu svrstavaju tek na četvrto mjesto. Također smatraju da služba može utjecati na bolju iskorištenost sredstava iz predpristupnih fondova, i to organiziranjem predavanja i savjetovanja za potencijalne korisnike, ali naglašavaju da je i potrebno educirati

i poljoprivredne savjetnike. Izuzev jednog savjetnika, svoju ulogu u budućnosti vide u pružanju savjetodavnih usluga i informacija svom zainteresiranom ruralnom stanovništvu. Većina (57,1%) ih misli da će se služba u budućnosti, financirati i iz vlastitih sredstava.

Zbog potrebe vrlo dinamičnog razvoja održive poljoprivrede i diverzifikacije ruralnog gospodarstva u Županiji, ali i na nacionalnoj razini, poljoprivredna savjetodavna služba treba stalno evoluirati, širiti raspon svojih stručnih usluga i prilagođavati se potrebama poljoprivrednika i ruralnih žitelja. Time bi osnažila njena uloga u razvoju seoskih područja na načelima održive poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Članak je dio diplomskog rada pod naslovom: „Poljoprivredno savjetodavna služba i ruralni razvitak“, mentor: Prof. dr. sc. Đurđica Žutinić, članovi povjerenstva: Prof. dr. sc. Tito Žimbrek, Dr. sc. Ornella Mikuš. Datum obrane: 07. 07. 2010. god

LITERATURA

1. Agunga, R. A. (1995): What Ohio Extension agents say about sustainable agriculture. *Journal of Sustainable Agriculture*, 5 (3): 169-178.
2. Allahyari, S. M., Chizari, M., Homae, M. (2008): Perceptions of Iranian Agricultural Extension Professionals Towards Sustainable Agricultural Concepts, *Journal of Agriculture & Social Science*, Vol. 4; No.3: 101-106.
3. Anderson, J. R., Feder, G. (2004): Agricultural Extension, *World Bank Research Observer*, Volume 19, No. 1: 41-60.
4. Belay, K., Abebaw, D. (2004): Challenges Facing Agricultural Extension Agents: A Case Study from South-western Ethiopia, *African Development Bank 2004*, p. 139- 168.
5. Black, A.W. (2000): Extension Theory and Practice: A Review, *Australian Journal of Experimental Agriculture*, Vol. 40, No.4 : 493-502.

6. Blanc, J., Noe, E., Burma, J., Burnett, Mary-Louise., Compagnone, C., Marraccini Elisa. (2010): The role and attitudes of agricultural advisors in implementing sustainable pest management in European agriculture – a cross national case study in NL, FR; UK and DK, 9th European IFSA Symposium, 4-7. July 2010, Vienna http://ifsa.boku.ac.at/cms/fileadmin/Proceeding_2010/2010_WS4.4_Blanc.pdf (očitano 10. 09. 2010).
7. Botha, N., Coutts, J., Roth, H. (2008): The Role of Agricultural Consultants in New Zealand in Environmental Extension, *Journal of Agricultural Education and Extension*, Volume 14, No. 2: 125-138.
8. Buford, J. A., Jr., Bedeian, A. G., & Lindner, J. R. (1995). *Management in Extension* (3rd ed.). Columbus, OH: Ohio State University Extension.
9. Chizari, M., Lindner, J. R., Zoghie, M. (1999): Perceptions of Extension Agent's Educational Needs Regarding Sustainable Agriculture in the Khorasan Province, Iran, *Journal of Agricultural Education* Vol. 40, No. 4 : 20-27.
10. Dajnoki, Krisztina., Pető, K., Grasselli, N. (2009): The Role of Agricultural Extension Agent's Network in Knowledge Provision to Farmers in the East Hungary, University of Debrecen Faculty of Applied Economics and Rural Development and Regional Innovation Agency Észak-Alföld, <http://www.mace-events.org/greenweek2010/6366-MACE/version/default/part/AttachmentData/data/dajnoki.pdf>. (očitano 15.09. 2010.)
11. Evenson, R. E. (1986): The economics of agricultural extension, in Jones, G.E. (ed.), *Investing in Rural Extension: Strategies and goals*, London: Elsevier, p. 65-87.
12. Franić, Ramona (2006): Politika ruralnog razvitka – nova prilika za Hrvatsku, *Agronomski glasnik*, br. 3/2006, str. 221-235.
13. Hrvatski zavod za poljoprivrednu savjetodavnu službu: Godišnje izvješće i program rada - za 2006./2007.; 2007./2008.; 2008./2009.; 2009./2010. god., HZPSS, Zagreb.
14. Karami, E. (1995). Agriculture extension: The question of sustainable development in Iran, *Journal of Sustainable Agriculture*, 5 (2): 47-54
15. Karbasioun, M. Mulder, M., Biemans, H. (2007): Towards a Job Competency Profile for Agricultural Extension Instructors – a Survey of Views of Experts, *Human Resource Development International*, vol. 10, No. 2: 137-152.
16. Labarthe, (2009): Extension services and multifunctional agriculture. Lessons learnt from the French and Dutch contexts and approaches. *Journal of Environmental Management*, 90 (2) Supplement, S193-S202.

17. Levaković, F. (1992): Poljoprivredna savjetodavna služba u funkciji razvitka sela i seljačkih gospodarstava Republike Hrvatske, *Poljoprivredne aktualnosti*, 31, br. ½ : 1-20.
18. Magdalenić, I., Petak, A., Župančić, M. (1994): Očekivanja hrvatskih seljaka od javne poljoprivredne savjetodavne službe, *Sociologija sela*, br. 32/1994, str. 123-148.
19. Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja (2008): *Strategija ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2008. – 2013*. Zagreb.
20. Moris, J. (1991): *Extension alternatives in tropical Africa*, Overseas Development Institute, London, UK.
21. Ponniah, A., Puskur R., Workneh, S., Hoekstra, D. (2008) *Concepts and practices in agricultural extension in developing countries: A source book*, IFRI, Washington, and ILRI, Nairobi, p. 275.
22. Purcell, D. L., Anderson, J. R. (1997): *Agricultural Research and Extension: Achievements and problems in national systems*. World Bank Operations Evaluation Study, World Bank, Washington, DC, USA.
23. Ray, I., Russell, D. (2000): *Agricultural Extension and Rural Development*, Cambridge University Press, Cambridge.
24. Rivera i Qamar (2003); *Agricultural Extension, Rural Development and the Food Security Challenge*, FAO, Rome, 2003. p. 83.
25. Swanson, B. E., Bentz, R. P., Sofranko, A. J. (eds.). (1998): *Improving agricultural extension. A reference manual*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, p. 262.
26. Seevers, B., Graham, D., Gamon, J., Conklin, N., (1997): *Education through Cooperative Extension*, Delmar Publisher, USA, p. 288.
27. Tovey, Hilary (1998): *Rural Actors, Food and the Post-Modern Transition*, in L. Grandberg and I. Kovach (eds.): *Actors on the Changing European Countryside*, Budapest, pp. 282.
28. Van Crowder, L., Lindley, W. I., Bruening, T. H., Doron, N. (1999): *Agricultural Education for Sustainable Rural Development: Challenges for Developing Countries in the 21st Century*, FAO Research, Extension and Training Division.
29. Van den Ban, A.W., Hawkins, S. (1998): *Agricultural Extension*, Blackwell Science, Oxford.

30. Žimbrek, T., Grgić, I., Franić, Ramona. (1993): Poljoprivredna savjetodavna služba Republike Hrvatske, stanje i moguće promjene, Agronomski glasnik, Vol. 55 (1993) br. 3: 205-220.
31. Žimbrek, T. (1997): Consultancy Services in Croatian Agriculture, Agriculturae Conspectus scientificus, Vol. 62, br. ¾ : 267:274.
32. Žimbrek, T., Žutinić, Đurđica. (1999): Agricultural Consultancy Services and Agricultural Education for Family Farms - View in the Future, IX European Congress of Agricultural Economists, EAAE; Warsaw, p. 8.

Adresa autora- authors` addresses:

Prof. dr. sc. Đurđica Žutinić

Zavod za ekonomiku poljoprivrede i agrarnu sociologiju

Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

e-mail: dzutinic@agr.hr

Primljeno – Received

20.07.2010.

Marko Dekanić, magistar inženjer agrobiznisa i ruralnog razvitka

Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu